

Література

1. Бердяев Н.А. Философия свободного духа: [Сост. П.В. Алексеева, вступ. ст. А.Г. Мысливченко] / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1994. – 480 с.
2. Колінгвуд Р. Ідея історії: [Пер. з англ. О. Мокровольський] / Р. Колінгвуд. – К.: Основи, 1996. – 512 с.
3. Шестов Л. На весах Иова. Странствования по душам / Л. Шестов. – Париж: YMCA-Press, 1975. – 418 с.
4. Эксле О.Г. Факты и фикции: о текущем кризисе исторической науки / О.Г. Эксле // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – 2001. – №7. – С. 52-60.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
6. Ясперс К. Наше современное историческое сознание / К. Ясперс. Смысл и назначение истории: [Пер. с нем.]. – М.: Политиздат, 1991. – С. 271–276.

Uriy Hrytsa

**History, historical consciousness and philosophy of history:
priorities of conceptual distinctions**

Resolving the problem of conceptual distinction of history, historical consciousness, and the philosophy of history is an important philosophical and methodological task for objective historical knowledge and cognition. Justification of criterion markers for such conceptual distinction acquires features of actual research problems.

Keywords: history, historical consciousness, philosophy of history, conceptual distinctions, historical knowledge and cognition, criterion markers.

Юрій Грица

**История, историческое сознание и философия истории:
приоритеты понятийного разграничения**

Решение проблемы понятийного разграничения истории, исторического сознания и философии истории является важнейшим мировоззренческим и методологическим заданием исторического знания и познания. Обоснование критериальных маркеров такого понятийного разграничения становится актуальным исследовательским заданием.

Ключевые слова: история, историческое сознание, философия истории, понятийное разграничение, историческое знание и познание, критериальные маркеры.

Надійшла до редакції 16.01.2014 р.

УДК 23/28: 82-97

© Юрій Мороз
(Житомир)

**РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ БІБЛІЙНИХ ПЕРЕКЛАДІВ
І КОНФЕСІЙНА БІБЛЕЇСТИКА**

У статті аналізується українська національна традиція біблійних перекладів у контексті розмежування концептуальних підходів конфесійної біблеїстики та світського релігієзнавства. Обґрунтовується теза про ідеологічну основу біблійних перекладів як предмет філософсько-релігієзнавчого аналізу.

Ключові слова: Біблія, переклади Біблії, конфесійна біблеїстика, біблійні рукописи, скопос, мова біблійних текстів.

Постановка проблеми. 2013 рік багатий на ювілейні для українського християнства дати. У 2013 році виповнилося не лише 1025 років Хрещення Русі, але й 110 років з моменту виходу у світ першого повного перекладу Біблії українською мовою. Ювілей, що також

безпосередньо стосується сучасної України – 1150-річчя місії свв. Кирила і Мефодія в Криму і "хазарських землях".

Біблію дійсно можна вважати свого роду генетичним кодом культури, що визначає протягом сторіч багато її рис, сам спосіб життя й стиль мислення людей, кодом, який передавався від покоління до покоління. За століття ідеї, сюжети, образи й цитати з Біблії вплелися в тканину повсякденної мови народів, стали невід'ємною частиною культури, лягли в основу крилатих виразів, прислів'їв, приказок. Книги Священного Писання допомагають нації усвідомити своє місце серед інших народів: «Дотик до Біблії висвітлює у національній самосвідомості її спільність із долями, стражданнями й надіями інших народів Землі» [6, с.64]. Існує визнана у світі думка, що народ, який має переклад Біблії своєю рідною мовою – це народ, який має право на існування на планеті.

Біблія формує потужний прошарок в національних літературах країн християнського світу, в якому немає місця оригінальній творчості, але який, попри цей факт, грає виключно важливу роль в їх духовному, літературному та суспільному житті. Біблія знаходиться за межами тих літературних жанрів, в рамках яких здійснюється самотутня письменницька творчість, однак біблійні тексти є джерелом сюжетів, аллюзій, цитат, фразеології та лексичної семантики, які тим самим здійснюють вплив на сюжетний устрій та стилістичну самотутність всієї національної літератури. Тому вивчення національної традиції біблійних перекладів має пропедевтичне значення для досліджень української оригінальної писемності та культури.

Саме біблійні рукописи дають найзначущий матеріал для вивчення філологічної культури і перекладацької справи на українських теренах. Наявність великої кількості джерел за високої одноманітності тексту окремих біблійних книг спонукає до пошуків особливих дослідницьких засобів під час вивчення текстології Біблії. Біблійна текстологія в цьому контексті постає своєрідною лабораторією для вироблення нових методів дослідження у вітчизняному мовознавстві та літературознавстві.

Мова біблійних текстів завжди сприймалася як втілення мовної норми, яку намагалися наслідувати творці оригінальних літературних творів. За відсутності граматик та словників, забезпечуючих кодифікацію писемного мовлення, роль стабілізатора мовної норми грали нормативні зразки, тобто тексти Святого Письма. Тому вивчення мови біблійних текстів (для України – церковнослов'янської) дозволяє виявити характер мовних норм на етапі формування української мови. Мова біблійних текстів постає тим еталоном, відносно якого можна оцінювати інші твори національної словесності.

У контексті цього **метою** даної роботи постає релігієзнавчий аналіз біблійних текстів та методології конфесійної біблеїстики.

У рамках визначеної теми будуть реалізовані такі дослідницькі **завдання**:

1. Вивчення української національної традиції біблійних перекладів.
2. Розмежування концептуальних підходів конфесійної біблеїстики та світського релігієзнавства.
3. Обґрунтування тези, що біблійні переклади мають ідеологічну основу.

Ступінь дослідження проблеми. Переклади Біблії українською мовою мають свою велику, складну, часом дуже драматичну історію, яка відзеркалює не лише драматичність національного буття, а й не менш складну долю української мови. На жаль, у вітчизняній гуманітаристиці не має комплексних досліджень української традиції біблійних перекладів. Можна лише вести мову про наявність поодиноких історико-релігієзнавчих розвідок М.Жукалюка, Д.Степовика С.Головащенко, філософсько-релігієзнавчих робіт І.Богачевської та І.Остращука, деяких літературознавчих робіт.

На сьогодні більшість довідкових видань наводить шість повних (які включають як Старий Заповіт так і Новий Заповіт) перекладів Біблії українською мовою. Це:

- переклад Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя, Івана Нечуй-Левицького, вперше надрукований у 1903 році;
- переклад Івана Огієнка, вперше надрукований у 1962 році;
- переклад Івана Хоменка, вперше надрукований у 1963 році;

- переклад Філарета, вперше надрукований у 2004 році;
- переклад Олександра Гижі, єдиний повний переклад Біблії українською мовою, надрукований 2013 року;
- переклад Рафаїла Турконяка, вперше надрукований у 2011 році [2, с. 165].

Ці переклади є найбільш відомими як серед віруючих українців, так і серед наукової та викладацької спільноти.

Менш відомими, але таким, що не втрачають свого значення в культурологічному, лінгвістичному літературному, науковому й богословському контекстах є переклади як всієї Біблії, так і окремих її книг, здійснені в різні часи, починаючи з 1899 року по наш час авторами, що належать до різних християнських конфесій і Церков і які мають різний рівень богословської або світської освіти, а також світськими (і навіть атеїстичними) вченими тощо. Це переклади П.Морачевського, професора М.Кобрина, О.Бачинського, Т.Галущинського, Л.Герасимчука, Г.Деркача, В.Дзюби, професора Є.Дулумана, М.Кравчука, Я.Левицького, І.Дьяконова та Михайла Москаленка, за редакцією Л.М'яникової, О.Слюсарчука, І.Франка. Наявні переклади, здійснені видавництвами Києво-Галицької Митрополії, Українського Католицького Університету, «Свічадо», «Wachturm-Gesellschaft, Selters/Taunus» (переклад Свідків Єгови); а також Віршований переспів Біблії В.Завалки.

Окремою сторінкою історії українських перекладів Біблії є числені авторизовані переклади зі Старого Завіту, здійснені Т.Шевченком. Переспіви псалмів знаходимо у М.Максимовича, С.Руданського, І.Франка, П.Куліша, Лесі Українки, П.Гулака-Артемівського, Ліни Костенко та інших українських літераторів. Перший віршований переспів 42 псалмів українською мовою зберігся ще від 1642 р. в книзі Житомирського міського суду, де він записаний латинськими літерами. 1680 р. видав свою “Римотворну Псалтирю” Симеон Полоцький, праця якого посіла особливе місце в історії української духовності.

Виклад основного матеріалу. Практично кожна християнська конфесія має на сьогодні повний або частковий переклад Біблії, який намагається найбільш чітко донести до українського християнина специфіку конфесійного прочитання Слова Божого. Православні перекладачі Біблії – Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй, Іван Нечуй-Левицький, Пилип Морачевський, О.Слюсарчук, О.Бачинський, Іван Огієнко, митрополит Філарет; католицькі та греко-католицькі – Іван Хоменко, Т.Галущинський, Рафаїл Турконяк; протестантські – Г.Деркач, Олександр Гижя, Валерій Громов; позаконфесійні – Л.Герасимчук, Є.Дулуман, І.Дьяконова та Михайло Москаленко.

Росіяни за 20 років створили майже 20 перекладів Біблії або окремих її книг сучасною мовою. Українські досягнення в порівнянні з цим показником є набагато скромнішими. Отже, попри наявність потужної національної традиції біблійних перекладів і багатьох їх версій, актуальність перекладання Святого Письма українською мовою не зменшується, оскільки наявні переклади не повною мірою задовільняють духовні потреби сучасного віруючого українця. Дослідники, які вивчають українські переклади Біблії, вважають, що в Україні досі немає повного і адекватного перекладу Біблії українською мовою. Дехто вбачає в цьому факті свідомі конфесійні маніпуляції та протидії певних суспільних груп, а культуролог і перекладач Лесь Герасимчук пояснює це загальним ставленням до національної культури. Він наголошує, що українській культурі потрібен хоча б один достеменний переклад Біблії, прокоментованої на основі всього комплексу сучасних наук [5].

Й це – не лише українська, але загальносвітова тенденція. Як слушно зазначав авторитетний біблеїст Борислав Арапович, «в останні десятиліття у фокус біблійної перекладацької діяльності знову попадають мови багатомільйонних народів, на яких Біблія давно існує. Мова йде про так звані переклади на “загальну мову” (common language translations), як результат явища “соціо-освітніх діалектів” (socio-educational dialects). Як відомо, внаслідок підвищення рівня освіти, інтенсифікації засобів масової комунікації, урбанізації, технологізації, міграції населення й інших факторів зникають регіональні діалекти, а на їхньому місці з'являються соціо-освітні діалекти, як результат розшарування населення на категорії різного соціального й освітнього рівня. Прослідковується прагнення нових перекладацьких проектів привести мови цих різних категорій населення “до одного

знаменника”, тобто до загальнозрозумілої мови комунікації, до свого роду *lingua franca* всередині даної мови. Такі переклади вже існують на англійську, німецьку, французьку, китайську, іспанську, суахілі, японську, португальську й інші мови. Сьогодні у світі Біблія, або вперше, або повторно, перекладається на не менш півтори тисячі мов» [1].

Богослови всіх християнських Церков однодушно констатують потребу у створенні й виданні наукової Слов'янської Біблії, яка б могла суттєво полегшити й підняти на новий рівень перекладацьку працю сучасних біблеїстів всіх конфесій. Ця думка була аргументована ще дореволюційною перекладацькою та філологічною біблієзнавчою традицією і залишається актуальною для всіх національних слов'янських церков, які історично отримали Біблію церковнослов'янською мовою.

Православні богослови наголошують на тому, що Церква ніколи не канонізувала жодного перекладу Біблії, бо це є принципово неможливим з богословської точки зору. Переклад Біблії має відповідати часу: як мовою, так і стилем, він має бути зрозумілим кожному поколінню. «...перекладати Біблію – значить робити те, що робила християнська Церква із самого її народження. Це факт, що не викликає сумнівів. Брати участь у такій роботі – значить виконувати одне з найважливіших призначень Церкви – доносити до людей усіх мов, кольорів і культур чудесну звістку про Божу милість. Робота ця не може закінчитися. Неможливо створити останній переклад. Мови змінюються. Слова згодом зношуються й їм на зміну приходять інші. ... Слова старіють. Мова – це живий організм. А життя передбачає смерть» [4].

У справі перекладу на сучасну українську мову основної християнської книги не має байдужих християн, адже таким чином застерігається не лише глобально-християнський місійний інтерес, але й конфесійно-апологетично-місійний. Так, станом на початок 2010 р. до складу Центрального Правління Українського Біблійного Товариства входили 17 колективних членів [7]. “Українське Біблійне Товариство (УБТ) є ... організацією, що була заснована з ініціативи існуючих в Україні християнських церков та релігійних організацій, які визнають Біблію як Слово Боже. Завданням УБТ є здійснення перекладу, друкування та поширення Святого Письма – Біблії та окремих її частин – для духовного відродження та просвітництва народу України” [7].

Як слушно зазначає О.Горкуша, «основне завдання (для виконання якого й був би корисним міжконфесійний та світський діалог щодо прийнятних методологічних й герменевтичних процедур) – адаптований (й адекватний) до сучасних суспільних запитів переклад Біблії (сучасною) національною мовою (українською) не реалізовано повністю». Це, на думку дослідниці, є «наслідком недостатності богословського обґрунтування сучасних біблеїстичних досліджень та потреби адаптації тексту Біблії (осучаснення її тексту узгодженого із збереженням змісту) до трансформованих семантичних обривів» [3].

Сучасний перекладач має в своєму арсеналі ті знання й джерела перекладу, які не мали його попередники, тому його можливості зростають. Відповідним чином має зростати й якість біблійних перекладів. Переклад тексту Біблії на сучасну мову зазвичай здійснюється із застосуванням щонайновіших наукових методик роботи із давніми текстами, з урахуванням контекстуальних вимог часу й культурного середовища, узгодженого із традиційною конфесійною інтерпретацією та задля збереження розумного балансу у тексті Біблії Слова Божого та людського його вислову.

Не можна не погодитися з твердженням, що «вироблення щонайадекватнішої методології перекладу Біблії українською мовою потребувало б значних зусиль науковців (релігієзнавців, істориків, культурологів, літературознавців, мовознавців, філологів та ін.) та богословів усіх зацікавлених конфесій, їх тривалої співпраці в процесі якої лише й виробляються спільні підходи до здійснення такого перекладу та спільне погодження прийнятного змісту» [3].

Не зважаючи на канонічний зміст, переклади Біблії, здійснені представниками різних конфесій, досить суттєво відрізняються мовою та стилем викладення, змістовною акцентуацією тощо. Мета перекладу, яку щодо Біблії традиційно називають скопосом, визначається особливостями тієї релігійної спільноти, усередині якої й для якої він створюється. Конкретна релігійна спільнота визначає, які тексти повинні бути переведені, які аспекти оригіналу потрібно акцентувати (оскільки жоден переклад не здатний передати

всі особливості оригіналу). Кожен переклад Біблії певною мірою відображає ідеологію тієї конфесії, у якій і для якої він створюється. Конфесійні уявлення про Біблію та функції, які вона може виконувати в громаді, визначають переклад.

Як наголошує знаний біблеїст Де Врієс, переклад починається з вибору із цілого ряду варіантів: «...усякий, хто береться за шляхетне діло перекладу Біблії, стикається з тим, що переклад завжди містить у собі процес, який починається з “множинності”, а в закінченні виходить єдиний переклад» [10, р. 141].

Перше питання, з якого починається переклад: які тексти перекладати? Канон Біблії є різноманітним у різноманітних громадах, і саме останні визначають те, що повинне, а що – не повинне увійти в новий переклад Біблії.

Друге питання: який варіант з різноманіття існуючих текстів перекладати? Як правило, переклад здійснюється або із критичного тексту, «який еkleктично створює єдину основу з безлічі текстуальних свідчень, або на підставі традицій християнських і іудейських релігійних громад, які прийняли певні форми тексту як Боже Слово в процесі своєї довгої історії» [10, р. 142].

І останнє питання: який варіант перекладу обрати? Наприкінці своєї роботи перекладач зіштовхується із герменевтичною проблемою інтерпретативної множинності: різні уривки Біблії можуть бути по-різному витлумачені (і, відповідно, перекладені) як різними вченими, так і різними громадами. Перекладач, як правило, зустрічається з необхідністю вибирати з декількох семантично рівноправних, з точки зору лінгвістики, варіантів. Яке з можливих прочитань буде обрано, визначають конфесійні ідеологічні установки.

Оскільки «вибір вихідного тексту і його наступне використання визначається інтересами, цілями й вимогами соціальних агентів» [12, р. 23], можна стверджувати, що майже кожне рішення у перекладі, свідомо або несвідомо, визначається ідеологічними критеріями. Ми поділяємо думку Ч.Норда, що «в галузі перекладу ідеологія в цьому сенсі завжди була ефективною: уявлення про те, що робить переклад «гарним» або «коректним», не може бути об'єктивно доведене або фальсифіковане. Скоріше, оцінка завжди залежить від існуючих у певний час культурних норм» [11, р.1].

Висновки. «Традиційні лінгвістичні підходи до аналізу перекладу можуть лише відповісти на запитання, як і чому, приміром, буквальний переклад А відрізняється від буквального перекладу Б. Тобто, здебільшого лінгвістичні підходи є описовими. Але вони не здатні дати задовільного пояснення, чому переклад А відрізняється від перекладу Б. Відповідь на це питання можна знайти, спробувавши визначити ті ідеологічні установки, які визначають скопос перекладу Біблії в тій або іншій громаді» [8].

Саме в цієї площині, на наше переконання, полягає межа між релігієзнавчо-філософським аналізом перекладів Біблії та конфесійно-богословською біблеїстикою. Наукове релігієзнавство, методологічною основою якого є конфесійна неупередженість і толерантність, дозволяє аналізувати ідеологічні критерії та умови виконання того чи іншого біблійного перекладу, виявляти ті змістовні акценти і месіджи, що ці переклади несуть віруючим конкретної конфесії. Тому скопос кожного перекладу Біблії, так само, як і аналіз національних перекладацьких біблійних традицій загалом, постає цілком науково обґрунтованим предметом філософсько-релігієзнавчих досліджень. Згідно Чарльза Норда, ідеологічні аспекти перекладу можна аналізувати, виходячи з наступних основних питань: хто переводить, що переводить, з якою метою, для кого і як [11, р. 2]?

Як слушно зазначає Рольф Фурулі, «в Біблії є місця, де богослів'я є єдиним визначальним фактором під час перекладу» [9, с. 79]. Таких місць в Біблії дуже багато, причому вони стосуються далеко не другорядних питань. Тому пошуки тих форм перекладу, що найбільш адекватно передають Слово Боже, залишаються преференцією конфесійної біблеїстики, оскільки неможливо створити такий «об'єктивний» переклад Біблії, який влаштовував би всі християнські конфесії на всі часи.

Отже, шляхетне завдання створення сучасного повного перекладу Біблії українською мовою має здійснюватися з залученням не лише міжконфесійних організацій, якою, власне, є Українське біблійне товариство, з погодженням перекладу не лише з відповідними структурами

християнських конфесій, але й з залученням світських науковців, зокрема філологів і релігієзнавців, а також джерелознавців, істориків, літераторів. Саме поєднання зусиль національної культурної еліти дозволить виконати це завдання на належному рівні.

Література

1. Арапович Б. Из истории библейского перевода. Вступительное слово на конференции "Перевод Библии: лингвистические, историко-культурные и богословские аспекты" Москва, ноябрь 1994 г. [Электронный ресурс] Б.Арапович.// Режим доступа: http://ibt.org.ru/russian/info/info_science1.htm.
2. Барщевський Т. Вступ до біблійних наук: Конспект лекцій / під ред. Т.Барщевського. – Львів: Свічадо, 2006. – 304 с.
3. Горкуша О.В. Міжконфесійний богословський діалог в сучасній Україні // [Електронний ресурс] О.В.Горкуша // Режим доступа: <http://theology.in.ua/ua/bp/theologia/ukrainian/41224>.
4. Когган Д., архиепископ Кентерберийский 1974-1980. Лекция по лингвистическому, историко-культурному и теологическому аспектам перевода Библии, прочитанная 28 ноября 1994 г. на международной научной конференции, проведенной при содействии Института перевода Библии (Стокгольм), Российской Академии Наук и Русской Православной Церкви по инициативе Института перевода Библии. [Электронный ресурс] Д.Когган // Режим доступа: http://ibt.org.ru/russian/info/info_science1.htm.
5. Марусик Т. Досі немає адекватного перекладу Біблії українською мовою / Інтерв'ю Л. Герасимчука для Радіо Свобода 23.08.2003[Електронний ресурс] Тарас Марусик // Режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/933830.html>.
6. Муравьев А. Сакральный язык в историко-церковной перспективе [Текст] // Журнал Московской Патриархии, 1996,. – №7. – С.63-65.
7. Офіційний сайт УБТ [Електронний ресурс] // Режим доступа: <http://www.ukrbs.org/about.php>.
8. Самков М. Идеология и перевод Библии. Перевод Бубера-Розенцвейга. [Электронный ресурс] М.Самков. // Режим доступа: <http://www.word4you.ru/publications/14567>.
9. Фурули Й. Р. Как богословие и предвзятость влияют на перевод Библии с акцентом на перевод Нового Иеговы / Рольф Й. Фурули мира Свидетелей. – М.: Библист, 2011. – 343 с.
10. Vries de, L. Biblical Scholars, Translators and Bible Translations. Scripture and Interpretation 2/2 (2008). – P. 141-159.
11. Nord, Ch. The One and Only Version for Salvation? Ideological Aspects of Bible Translation. P.1. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://translation.hau.gr/telamon/files/Christiane%20Nord%20-%20Athens_talk_en.pdf.
12. Schaffner, C. Third ways and new centers: Ideological unity or difference? [Text] Schaffner, C. // M. Calzada-Perez (Ed.) Apropos of ideology: Translation Studies on Ideology – Ideologies in Translation Studies. Manchester: St. Jerome Publishing, 2003. P. 23-41.

Yuri Moroz

Religious analysis of Biblical translation and religious bible studies

This paper analyzes the Ukrainian national tradition of Bible translation in the context of differentiation of conceptual approaches bible studies religious and secular religion. The thesis of the ideological foundation of Bible translation as a subject of philosophical and religious analysis.

Keywords: Bible, bible translations, confessional bible studies, biblical manuscripts, skopos, language biblical texts.

Юрий Мороз

Религиоведческий анализ библейских переводов и конфессиональная библеистика

В статье анализируется украинская национальная традиция библейских переводов в контексте размежевания концептуальных подходов конфессиональной библеистики и светского религиоведения. Обосновывается тезис об идеологической основе библейских переводов как предмете философско-религиоведческого анализа.

Ключевые слова: Библия, переводы Библии, конфессиональная библеистики, библейские рукописи, скопос, язык библейских текстов.

Надійшла до редакції 13.01.2014 р.